

MULOQOT LEKSIKOGRAFIYASINING ILMIY-USLUBIY ASOSLARI

Yusupjanova Feruza Kurbanovna

Farg'ona davlat universiteti, Gumanitar yunalishlar buyicha chet tillari
kafedrası katta o'qituvchisi

Tojaliyeva Sadoqatxon Alisher qizi

Farg'ona davlat universiteti, Lingvistika (ingliz tili)
yo'nalishi, 2-bosqich magistranti
sadoqatxontojaliyeva@gmail.com

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 01-May 2023 yil

Ma'qullandi: 06-May 2023 yil

Nashr qilindi: 12-May 2023 yil

KEY WORDS

*lingvistik kredo, leksikografik
tavsif, loyiha, mualliflar guruhi,
tarjima lug'atlar, terminologik
lug'at, leksikograf, lug'at
kartotekasi, kompyuterlashtirish,
til materiallari.*

ABSTRACT

*Mazkur maqolada biz muloqot leksikografiyasi ilmiy-
uslubiy asoslari xususida o'z fikrlarimizni bayon qilamiz
va tahlillarni amalga oshiramiz..*

Avvalo, fan sifatida leksikografiyaning dialektik birligini ta'kidlash lozim. Bir tomondan, leksikografiya boshqa lingvistik fanlar qatorida alohida ilmiy intizom, boshqa tomondan, inson amaliyotining turli sohalari uchun zarur bo'lgan universal metodologik fan hisoblanadi. Matematika, biologiya, informatika, madaniyatshunoslik va boshqa fanlarda ilmiy izlanishlarni lug'atlarsiz amalga oshirish mumkin emas: lug'atlar ko'plab ilmiy manbalarning asosiy, dasturiy manbalari sifatida tan olingan, shuning uchun zamonaviy mahalliy va xorijiy tilshunoslar leksikografiyani sintetik fan deb bilishadi.

«Zamonaviy leksikografiyaning o'ziga xos xususiyati shuki, u keng ma'noda filologiya va madaniyatning sintezidir», – deb ta'kidlaydi Apresyan. Leksikografiyani sintez sifatida ham nazariy, ham ilmiy tadqiqotlarning amaliy jihatlarini birlashtirgan holda ko'rib chiqish mumkin. Bugungi kunda leksikografiya oldida turgan vazifalar insoniyat amaliyotining xilma-xil sohaslariga taalluqlidir: tarjima, ona tili va xorijiy tillarni o'qitish, kompyuter, axborot qidirish tizimlari, madaniyatshunoslik, etnografiya, professional aloqa muammolari, sotsiologiya, psixologiya va boshqalar.

«Leksikografiya» tushunchasining mazmuni ham nazariy leksikografiyadan, shu jumladan, lug'atlar yaratish nazariyasi va tarixidan, ham to'g'ridan-to'g'ri lug'atlar yoki birlamchi lug'at materiallarini yaratishdan iborat amaliy leksikografiyadan iborat. B.Y.Gorodetskiy shunday ta'kidlagan: «Leksikografiya ilmiy fan sifatida shubhasiz murakkabdir: uning tarixiy-filologik jihati lug'atlarning tipologiyasiga va ularning madaniyat bilan bog'liqligiga doimiy qiziqishda namoyon bo'ladi, uning epistemologik jihati lug'atlarning mohiyati bilan tartibga solish usuli sifatida va jamiyat tomonidan to'plangan bilimlarni, uning butunligini taqdim etish – semantikleksikologik jihat til mazmuni rejasini modellashtirishga muvofiq lug'at

ma'lumotlarini umumlashtirish bilan bog'liq. Shunga qaramay, leksikografiyaning aniqlovchi xususiyati uning amaliy yo'nalishidir».

Hozirgi paytda leksikografiya nafaqat amaliy, balki axborot-kognitiv va metodologik muammolarni ham hal qilib, o'z rolini oshirmoqda. Bugungi kunda lug'atshunoslik axborot texnologiyalari kesishmasida yotadi: kompyuter lingvistikasi, amaliy-ilmiy tajribalar, umumiy va pedagogik lingvistika. Afsuski, hozir ham ko'pchilik ongli ravishda so'z birikmasi faoliyatida jiddiy ilmiy asosni sezmayapti. L.V.Shcherba shunday deb yozgan edi: «Men malakali tilshunoslarimizning so'z birikmalariga nisbatan nafrat bilan munosabatda bo'lishlarini juda noto'g'ri deb hisoblayman, buning natijasida ularning deyarli hech biri buni qilmagan (avvallari bu juda kam bo'lgan, oddiy havaskorlar tomonidan arzimagan pul uchun qilingan, maxsus tayyorgarliksiz) va shu tufayli kulgili nomga ega bo'ldi – lug'atlarning «kompilyatsiyasi». Albatta, bizning tilshunoslarimiz, ko'proq lug'at «tuzuvchilarimiz» bu ish ilmiy xarakterga ega bo'lishi kerakligini va har qanday tayyor elementlarning mexanik taqqoslanishidan iborat bo'lmasligi kerakligini e'tibordan chetda qoldirishgan».

Leksikografiyaning ilmiy-tahliliy xususiyati bugungi kunda bizni nafaqat go'zallarning «san'ati», «ilmi», balki alohida to'laqonli ilmiy intizom sifatida ko'rib chiqishga majbur qiladi. Leksikografiya alohida mustaqil ilmiy fan sifatida, avvalo, tilshunoslik bilan o'zaro bog'liqlikda ko'rib chiqilishi kerak. Lug'atshunoslikning asosiy o'rganish obyekti bu – so'zning barcha xususiyatlari va munosabatlari. Biroq so'z turli pozitsiyalarda va boshqa lingvistik fanlarda o'rganiladi: fonologiya, so'z yasalihi, morfologiya va sintaksis. Shu munosabat bilan leksikografiyaning vositachilik rolini ta'kidlash kerak: nazariy tilshunoslikdan asosiy tushunchalar va tamoyillarni qabul qiladi hamda amaliy tilshunoslikda shunday muammolarni hal qilish uchun zarur bo'lgan bilimlarni va leksik birliklarni tizimlashtiradi. Bundan tashqari, so'zning leksikografik talqini fonologik, grammatik, sintaktik va hokazolarning universal vositasidir. Ba'zan leksikografiya til sathida lingvistik kodifikatsiya sifatida qaraladi va bu haqiqat, chunki normativlikning leksikografik prinsipi bugungi kunda biror kishi tomonidan inkor etilmayapti hamda so'z lingvistik iyerarxiyaning turli darajalarida ishlaydi, bu esa leksikografni so'z haqida o'z ma'lumotlariga aylantiradi va o'z ishida uning nuqtayi nazaridan foydalanadi.

Al-Qosimiy grammatika va leksikografiya o'rtasidagi farqlar deb, asosan, nazariy lingvistikada mavjud bo'lgan uchta noto'g'ri tushunchani ajratib ko'rsatdi (Al-Qosimiy sof amaliy maqsadlarda «grammatika» atamasi uchun fonologiyani, so'z yasalihini, morfologiya va sintaksisni birgalikda quyidagicha belgilaydi):

1. Leksikografiya faqat so'zlarni o'rganadi va grammatika bu – tildagi hamma narsa. Darhaqiqat, leksika ham, grammatika ham tilning leksik birliklarini turli qirralardan tekshiradi.
2. Ba'zan leksikografiya to'g'ridan-to'g'ri tilning leksik birliklari bilan, grammatika esa faqat shu leksik birliklar orasidagi mavhum aloqalar bilan shug'ullanadi, deb ta'kidlaydilar. Shu bilan birga, leksikografiya leksik birliklarning bir-biri bilan aloqasini ham tavsiflaydi va grammatika so'zning talaffuzini ham, grafik qobig'ini ham, paradigmatic va sintagmatik munosabatlarini ham tahlil qiladi.
3. Leksikografiya faqat semantik muammolar bilan, grammatika esa «so'z shakli» muammosi bilan shug'ullanadi, degan noto'g'ri tushunchaga ham qo'shilish mumkin emas. Grammatikada ham, lug'at tahlilida ham ma'no va shakl bir-biridan ajralmasdir.

Shu nuqtayi nazardan, P.N.Denisova: «Akademik grammatika va akademik lug'at nazariy jihatdan izchillikda va bir-birini to'ldiruvchi munosabatlarda bo'lishi kerak», – deydi. Shubhasiz, so'z faqat nutqda o'zining barcha semantik va grammatik kuchini amalga oshiradi. Ammo tan olish kerakki, lug'at amaliyotida «lug'at va grammatikaning o'zaro ta'siri» leksikologik vazifalarni bir tomonlama grammatik jihatdan ta'minlashda mavjud. Zamonaviy grammatik tushunchalar allaqachon ko'rishimizga imkon beradi: uning genetik kodi donda, o'tmishi, omborxonasi va kelajagi, dala hayotida qanday dasturlashtirilgan, shuning uchun bu so'z lug'atdan oldingi hayot xotirasini va nutqni amalga oshirish dasturini saqlaydi. Uning xususiyatlari, individual, noyob va umumiy, tipik, abstraksiyaning turli darajalarida umumlashtirilgan, grammatika bilan tanlangan va boshqariladigan – har xil kommunikativ maqsadlar uchun moslashtiradi. So'z va grammatikaning o'zaro ta'sirini amalga oshirish, aniqrog'i, matnda yakunlanadi. Agar biz nutq faoliyatini kommunikativ jihatdan ahamiyatli mahsulot deb hisoblasak, u o'z-o'zidan paydo bo'ladigan kundalik dialog yoki yozuvchining, olimning ko'p jildli asari bo'lsin, matn tobora ishonchli ravishda asosiy tilshunoslik obyekti sifatida tan olinish huquqini tasdiqlamoqda, barcha darajadagi til birliklarining elementlari sifatida xizmat qiladi. Shubhasiz, savol tug'iladi, qaysi lug'at shakllanishi grammatikani umumlashtirishga qodir va lug'atlar bilan tuzatilgan, ammo umumlashtirilmagan, so'zlarda yashiringan, ammo hali talabga javob bermaydigan funksional ahamiyatga ega bo'lgan ma'lumotlarni qamrab oladigan grammatik tarmoqni qanday tashkil qilish kerak?

Lug'at tilning leksik tizimi yopiq emasligini ko'rsatishi kerak, u leksik birliklar mansub bo'lgan toifalar, guruhlarning morfologiyasi, sintaksis va kommunikativ nutq xususiyatlari bilan sababiy munosabatlar orqali belgilanadi. Leksikologiya tilning so'z boyligini o'rganadi. Leksikolog va leksikograf olim tilning so'z boyligini yozadi, tahlil qiladi, tavsiflaydi va tizimlashtiradi. Leksikografiya ham, leksikologiya ham tilning leksik tizimiga xos xususiyatlarni tavsiflashga ko'maklashadi, biroq leksikologiya tizim sifatida so'z birikmalarining umumiy xususiyatlariga ko'proq e'tibor qaratadi, leksikografiya har bir leksik birlikni o'ziga xosligi nuqtayi nazaridan tavsiflashga, o'ziga xos xususiyatlarini va o'ziga xos kontekst muhitini ko'rsatishga harakat qiladi. Leksikologiya leksikografiyaning nazariy asosi ekanligi shubhasiz. Leksika fanini amaliy leksikologiya deb qabul qilmaslik kerak. Lug'atshunoslik va leksikologiyaning qiziqish doiralari bilan doimiy o'zaro bog'liqligi va ustma-ust tushishiga qaramay, lug'at san'ati umumiy tilshunoslikning mustaqil tarmog'i sifatida mavjud.

Adabiyotlar:

1. Shahnozaxon Zayitjon qizi, D. ., Feruza Kurbanovna, Y., & Maftuna Erkin qizi, J. (2022). THE GROWTH OF ENGLISH STANDARD ENGLISH PRONUNCIATION IN ENGLISH. Scientific Impulse, 1(4), 1960–1962. Retrieved from <http://nauchniyimpuls.ru/index.php/ni/article/view/2203>
2. Mirzayeva, D., & Sanginova, D. (2022). CONTEXTUAL MEANING OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN MODERN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES AND FEATURES OF TRANSLATION ISSUES. Science and Innovation, 1(6), 820-824.
3. Yusupjanova Feruza. (2023). ADVANTAGES OF USING MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES. Open Access Repository, 4(3), 456–461. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/BXGRV>

4. Kurbanovna, Y. F. (2022). THE GROWTH OF ENGLISH STANDARD ENGLISH PRONUNCIATION IN ENGLISH. Scientific Impulse, 1(4), 1960-1962.
5. Feruza, Y. (2023). ADVANTAGES OF USING MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES. Open Access Repository, 4(3), 456-461.

